

Ulf Sandström

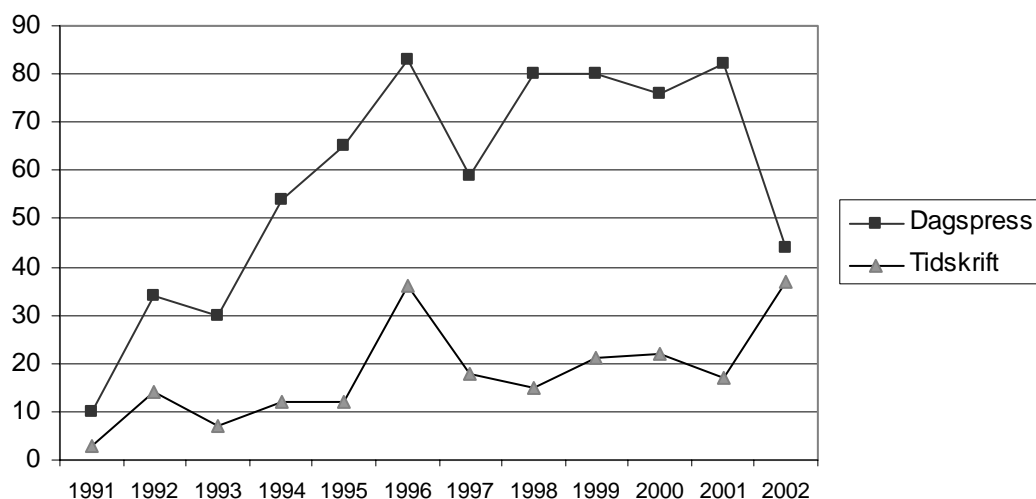
Polarisering: Reflektioner kring forskningsdebatten

Denna uppsats handlar om den forskningspolitiska debatten under 2002. Syftet är att kommentera och analysera doktrinutvecklingen mot bakgrund av pågående forskning om forskning. Efter några inledande reflektioner kring den kvantitativa utvecklingen går jag vidare till en kvalitativ analys av ett antal teman i årets forskningspolitiska debatt.

Tonläget i den forskningspolitiska debatten har skärpts. Det har skett en polarisering mellan de olika sätten att beskriva och förstå läget för svensk vetenskap och teknik. Nya krav på statliga åtgärder och nysatsningar har framförts av enskilda och intresseorganisationer. Hela denna utveckling avspeglas i den svenska forskningspolitiska debatten som intensifierats sedan mitten av 1990-talet. Antalet artiklar i dagstidningar och i tidskrifter har stabiliserats på en hög nivå. Under det senaste året har det dock skett en strukturförändring i publiceringsmönstret. Antalet artiklar i dagstidningarna har blivit färre medan antalet artiklar i tidskrifter blivit fler (se figur 1).

Orsaken till denna förändring är att de forskningspolitiskt intresserade begåvades med ett nyhets- och debattforum kallat *Dagens Forskning* (DF) som startade sin utgivning i januari 2002. I presstatistiken räknas den som en tidskrift med utgivning varannan vecka. Den breda allmänheten såg således mindre av forskningspolitisk debatt, medan aktiviteten på området ökade väsentligt om vi ser det i ett bredare perspektiv.

Figur 1 Antal artiklar om forskningspolitik i svenska dagstidningar och tidskrifter 1991-2002.

Källa: ArtikelSök (term: forskningspolitik).

Hur man än räknar och mäter den forskningspolitiska debatten är *Dagens Forskning* ett synnerligen viktigt tillskott. Det finns även anledning att hävda att nivån på debatten har blivit högre. Därför faller det sig naturligt att låta DF vara utgångspunkten för den analys av det

forskningspolitiska året 2002 som är syftet med denna uppsats. Källorna i övrigt är, förutom allmänna databaser som *Artikelsök*, *Mediearkivet* och *Presstjänst*, egna klippsamlingar samt *Dagens Medicin*. Utöver detta har också årets riksdagsmaterial utnyttjats via databasen *Rixlex*.

Med den valda metoden blir infångningen av den forskningspolitiska debatten bredare än vad databaserna medger. Även debattbegreppet har givits en vid tillämpning, vilket innebär att såväl redaktionellt som insänt material har tagits med i materialet. Av utrymmesskäl begränsas framställningen till ett antal teman som utgör kärnpunkter i den aktuella forskningspolitiska utvecklingen och som belyser pågående skiftningar i doktrinerna. För att få hög aktualitet låter jag debattåret 2002 sträcka sig fram till början av mars 2003. Alla hänvisningar gäller år 2002 om inte annat anges.

Under de senaste 25 åren har vetenskap och politik haft svårt att trivas ihop. I det senaste valet (2002) blev nästan övertydligt att politiker inte betraktar forskningsfrågor som särdeles viktiga. Inläggen från riksdagspolitikerna var både fåtaliga och oförbindliga. Ändå kan hävdas att det är ett storpolitiskt perspektiv på forskning som kommer fram i årets viktigaste debatter. Det presenteras visserligen inte några nya forskningspolitiska doktriner, men det framkommer ställningstaganden som i sin förlängning kan komma att förändra grunderna för den svenska forskningspolitiken.

De teman som kommer att behandlas koncentrerar sig kring frågor om forskningsfinansiering, forskningsorganisation samt etik och nyttiggörande av forskning. Under dessa rubriker rymms debatter om forskningsråd och stiftelser, om försvunna pengar och dolda krafter vid universitetet.

Europeisk rådifiering

Forskningsarbetet inom EU fyller en viktig funktion i att stärka forskningen i Europa. (2001/02:UbU1)

Idén att styra den sektoriella och samhällsmotiverade forskningen genom att ändra beslutsformerna var ett viktigt inslag i 1980-talets forskningspolitik. Utvecklingen kröntes med att det bildades ett nytt tekniskt forskningsråd och ett råd för socialvetenskaplig forskning. Flera av de sektorsorgan som finansierade forskning började tillämpa rådsliknande arbetsformer. I forskningspolitiska analyser brukar denna trend benämnas "rådifiering" (se Landberg et al 1995).

Nu står EU-forskningen på tur. Professor Sverker Gustavsson, som under 1980-talet var statssekreterare i utbildningsdepartementet, tog upp den gamla tråden i det första numret av *Dagens Forskning* (1/2002) under rubriken "Opinioner". Den europeiska forskningens läge mot bakgrund av planerna att göra EU till "världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi, med möjlighet till hållbar ekonomisk tillväxt med fler och bättre arbetstillfällen och en högre grad av sammanhållning" (EU 2000, EU 2002). För att komma dit, menade Gustavsson, bör hela idén om planerad forskning förkastas. Särskilt tanken om forskning styrd av ställföreträdande beställare borde skrotas. I konkurrensen med vetenskapens supermakt – USA – finns det bara en väg: Att tillämpa den "rätta forskningspolitiska teorin" för att nyttja Gustavssons formulering, det vill säga att inte blanda samman vilja att utveckla vetenskap med vilja att utveckla regioner eller branscher. Orsaken till Europas eftersläpning

var, menade Gustavsson, att forskningsråd och fakulteter hade för lite pengar jämfört med byråkratier och sektorsorgan, och uppenbarligen hänför Gustavsson även forskningsstiftelserna till denna grupp.

Under det forskningspolitiska året 2002 intog den här frågan en framträdande plats i DF:s nyhetsrapportering. Splittring och blanketteraseri ansågs vara skäl som försvårade ”kampen mot USA”. I februari rapporterades från den interpellationsdebatt i riksdagen där Östros gav nya signaler, vilka tydde på att han stödde saken: ”Jag tror att europeisk gemensam forskning i form av ramprogram skulle vinna väldigt mycket på att bli mer forskarstyrd.” (Rd prot. 29 januari 2001/02: 59 §9 anf. 31). Ett antal svenska forskningspolitiska strateger gick samman och bildade arbetsgruppen ”Kommittén för en ny europeisk forskningspolitik”. I denna ingick namn som Dan Brändström, Michael Sohlman och Pär Omling (DF 8/2002). I egenskap av ordförandeland i EU arrangerade Danmark en konferens i denna fråga och strax efter årsskiftet utnämndes Brändström till huvudsekreterare i en kommande utredning på EU-nivå. I backspegeln är det tydligt att Gustavsson var välinformerad och tidningen gjorde således ett mycket gott val av förste ”opinionsbildare”. Intressant är också att forskarsamhället i denna fråga gick tillsammans med de politiska företrädarna. Debattörerna gav nämligen kött och blod åt Östros vision som han formulerade den i riksdagsdebatten:

Min vision för framtiden när det gäller europeisk forskning är en europeisk motsvarighet till Vetenskapsrådet, som är forskarstyrt och använder resurser till grundforskning, tillsammans med en europeisk motsvarighet till Vinnova, som vi nu också har bildat i vår nya stora omorganisation i Sverige. Vinnova sysslar med det mer näringslivsnära, som ju är en viktig del av EU:s tradition, och den har sin plats. Men ett starkt inflytande av forskarna själva i ett europeiskt forskningsråd kräver ett mycket gediget arbete. Det är jag villig att ställa upp med. (Rd prot. 29 januari 2001/02: 59 §9 anf. 31)

I bästa fall skulle denna idé medföra att hälften av EU:s forskningsbudget avsattes till ett övernationellt forskningsråd. Räknat på resurser som idag kommer från EU borde det betyda att Sverige kunde påräkna ett stöd cirka 3-400 mkr per år från ett eventuellt europeiskt råd. Men det är inte säkert att fördelningen kommer att vara till svensk fördel. Om det är de stora, starka och koncentrerade universiteten i Europa som rådet vill premiera kommer Sverige kanske få en proportionellt mindre andel. Det är, menar jag, en öppen och viktig diskussionsfråga huruvida svenska universitet har kapacitet att organisera sig så att de kan vara med och konkurrera om medel från ett eventuellt grundforskningsråd på europeisk basis. Till den frågan skall vi återkomma längre fram i denna uppsats.

Tidningen *Dagens Forskning* har nogsamt följt turerna i frågan om ett europeiskt forskningsråd. Forskarna och påskyndarna har fått stort utrymme. Nämnas bör att kravet om ett dylikt forskningsråd inom EU vid ett par tillfällen även framförts på DN:s debattsida (Bengt Samuelsson 21 juni, Leif Lewin 21 juli). Däremot har varken DF eller andra tidningar självständigt och kritiskt granskat frågeställningen, t.ex. ur andra länders perspektiv. Vilka tjänar och vilka förlorar på förslaget? Varför är finnarna skeptiska? Vad betyder detta för de länder som är på väg in i EU? Betraktas de som en andra rangens forskningsnationer vilka får del av öronmärkta medel för att bedriva utbildning, men som inte skall vara med i konkurrensen om de bästa grundforskningspengarna (jfr DF 22/2002)?

The American Way

Eftersom debatten i stor utsträckning handlar om hur Europas forskare skall bli lika framgångsrika som den amerikanska förebilden är det intressant att se närmare på hur förhållandena ”over there” har uppfattats. Möjligen får vi på det sättet en föreställning om vad man vill göra. Vilka erfarenheter dras av det amerikanska forskningssystemet? Har USA världens starkaste ekonomi tack vare att forskningen är stark eller är forskningen en effekt av att ekonomin är stark? På DN:s ledarsida verkar man vara övertygad om att forskningen är förklaringen till USA:s starka ekonomi (DN ledare 25 juli).

Glädjande är att *Dagens Forskning* tagit sig före att skildra de institutionella förhållandena i USA, bl.a. genom att beskriva National Science Foundation (NSF), som är den amerikanska motsvarigheten till VR. Det beskrivs som ”forskningens oväldiga riskkapitalist” (8/2002). NSF:s framgångar i form av budgetökningar är välkända och avsevärda. Artikeln påminner dock läsaren om att NSF inte utgör mer än fyra procent av den federala FoU-budgeten. Räkna på det sättet är VR:s muskler betydligt större. Artikeln skildrar ingående NSF:s sätt att granska ansökningar och anmärkningsvärt är att byråkratin synes ha ett starkt inflytande. Jämfört med arbetsmetoderna i VR där handläggarnas påverkan är försvinnande liten har de i NSF ett starkt och avgörande inflytande över hur anslagen fördelas. Istället för beredningsgrupper arbetar NSF ofta med remisser. Stora projekt tillkommer i en komplicerad procedur där allehanda frågeställningar skall avgöras. Faktum att NSF i vissa stycken (lite hårdraget) mer påminner om ett ordinärt gammalt sektorsorgan som Byggforskningsrådet än om Vetenskapsrådet.

En annan synpunkt på skillnader mellan Sverige och USA kom fram i DN-ledaren ”Vässa spetsforskningen”:

Vid amerikanska universitet är kopplingen mellan resultat och resurser tydlig. Det gör att de ledande universiteten tvingas vara snabbfotade, trots sin storlek. Därmed kan de styra över forskningsresurser till de mest fruktbara områdena. I denna miljö är det närmast en självklarhet att unga forskare lämnar det universitet han eller hon disputerat vid för att fortsätta sin karriär vid det annat lärosäte. Rörligheten motverkar inavel och inkräkthet. Den svenska miljön är avsevärt mer statisk. (14 juli)

Grundtanken är att svenska universitet har allvarliga strukturproblem. Redan i maj hade professor Bo Rothstein (DF 11/2002) framhållit strukturskillnader som en förklaring till den amerikanska överlägsenheten. Amerikanska forskningsuniversitet är jämfört med svenska massuniversitet mycket specialiserade. Dessa har gynnade arbetsvillkor och en stark självständighet tack vare tillgång till egna fonder och donationskapital. Det amerikanska universitetssystemet är således starkt differentierat. Det är den väg Europa måste gå om det skall bli möjligt att leva upp till Lissabonmötets visioner, menade Rothstein. Vad skulle detta kunna tänkas innebära för Sveriges del?

Strukturomvandling med förhinder

Man kan fråga sig om svenska politiker och forskare är beredda på den strukturomvandling som en fullt utbyggd ”amerikanisering” skulle innebära. Om Europa, i likhet med USA, begränsade antalet ”riktiga” universitet till totalt 90–100 och antalet elituniversitet till ett 25-tal, torde detta för Sveriges del innebära att antalet fullvärdiga forskningsuniversitet skulle reduceras väsentligt och förekomsten av elituniversitet skulle bli helt beroende av den ekonomiska

uppföring Sverige vore beredd att göra, anser professor Thorsten Nybom (2003). Svensk forskningspolitik skulle då inriktas på att välja ett fåtal områden där vi kunde bidra med "star scientists" och spetsforskning. Andra områden skulle få nöja sig med att bedriva "bevakningsforskning". Blev detta verklighet vore det ett radikalt brott mot en av grunddoktrinerna i efterkrigstidens svenska forskningspolitik.

Här står till och med en del av den nationella suveräniteten på spel. En närmare granskning visar också att svenska representanter "ogillar" kraven på samordning, vilket framgick när DF (23/2002) återgav utbildningsdepartementets svar på EU-kommissionens krav om koordinering av ländernas nationella resurser för forskning, allt i enlighet med den ovan nämnda Lissabondeklarationen. Argumentet var att den svenska myndighetsstrukturen helt enkelt gör det olämpligt med en övernationell samordning. Djupliggande problem och politiska meningsmotsättningar kan anas bakom denna formulering (jfr. Kim 2002).

Problemet berör ett politiskt dilemma som drabbar Sverige och alla andra små nationer. Poängen med amerikansk forskningspolitik är att resurserna är oerhört skevt fördelade: De 20 bästa universiteten slukar mer än 90 procent av de federala resurserna från NSF och National Institute of Health (NIH). När man i den svenska debatten talar om "amerikanska universitet" som har pengar i en utsträckning som kan göra europeer bleka av avund syftar det således på en liten grupp i den stora familjen av tusentals amerikanska universitet.

Den amerikanska staten är för övrigt en viktig men inte avgörande finansiär av forskningsuniversitetens budgetar. Av den federala FoU-budgeten (1999) går inte mer än 25 procent till universitet. Dessutom betyder näringslivets bidrag mycket och är direkt avdragsgilla. Ser vi till den statliga budgeten är det viktigt att komma ihåg att mer än 40 procent går till privata företag som forskningsutförare. Till detta skall läggas de tusentals "federal labs", forskningsinstitut, som utför allt från grundforskning till kommersialiserad forskning.

Sådan är den amerikanska förebilden. Där spelar det inte någon roll om katten är svart eller vit, huvudsaken är att den fångar råttor. Förebilden är kort sagt väsensskild från den europeiska vilket gör det vanskligt med jämförelser. Ofta ställs enskildheter i det svenska eller europeiska systemet i motsats till enstaka aspekter av ordningen i det amerikanska. Dessa jämförelser haltar betänkligt eftersom systemskillnaderna inte kommer med i analysen. En annan komplikation i debatten är att olika europeiska modeller i sig skiljer sig åt.

Den svenska modellen med en högskoleforskning som i stort sett är utan konkurrens utgör ett särfall och undantag. Att ha en enda institutionell modell för såväl grundläggande som tillämpad forskning är kanske inte rationellt, inte ens i ett litet land med några få mycket stora företag. Redan de nordiska länderna visar upp en annan bild (se Kim 2002). Professor Sverker Sörlin försökte få igång en debatt om den svenska utförardoktrinen, men gensvaret var klen (DN 21 januari). Däremot har Vetenskapsrådet nyligen slagit fast att man tänker sig fortsatt arbete för kraftsamling inom ramen för universitetsmodellen och "inte genom skapandet av nya fristående forskningsinstitut" (VR 24 februari 2003).

Forskningens svårstyrda finansiärer

Staten har ett särskilt ansvar för att garantera forskningens frihet och att stödja grundforskning och forskarutbildning. Regering och riksdag svarar för övergripande prioriteringar medan universitet, högskolor och forskningsfinansierande myndigheter beslutar om den närmare fördelningen och användningen av forskningsresurserna. (2001/02:UbU1)

Den rådande forskningspolitiska doktrinen är att Vetenskapsrådet skall organisera och finansiera framtida forskningssatsningar. Detta har ofta framförts av Thomas Östros. Hans enda problem är huruvida VR kan eller vill arbeta i former som understödjer kraftsamling och därmed aktivt bidrar till att skapa starka och internationellt konkurrenskraftiga forskningsmiljöer. Tolkningen och förståelsen av vad denna doktrin betyder har varit ett viktigt tema i den forskningspolitiska debatten.

I allmänhet uttalar forskningspolitiska aktörer offentligen en stark tilltro till forskningsrådet och dess arbetsformer. Något annat är inte heller att förvänta, men under året har framkommit intressanta undantag: Tillsammans med 30 andra akademiker deltog professorerna Leif Lewin och Bo Rothstein i en protestartikel mot forskningspolitiken som publicerades på DN-debatt (9 februari). För övrigt var detta årets enda akademiska protestartikel (jfr. Sandström 2002). Kravet var att lektorer (och professorer) skulle garanteras 50 procent tid för forskning i tjänsten. Det skulle bland annat innebära att de slapp skriva ansökningar till råden som egentligen bara belastade deras tid och således innebar att byråkratiska moment ”tog 800 tjänster” som annars kunde avsättas för forskning. ”Det är svårt att hitta några fördelar med dagens svenska forskningsmodell”, avslutades artikeln. Om inte mer forskning garanterades i tjänsten skulle den svenska högskolan gå en oviss framtid till mötes.

Argumentet att rådsmedel är bra för kvalitetsutvecklingen av forskningen avfärdade dessa akademiker med att alldeles för få forskare med ”körkort för forskning” gavs möjlighet att köra själva eftersom ”bara cirka 10 procent av alla ansökningar vid forskningsråden beviljas”. Alltför mycket hängde på konsten att skriva ”bra” ansökningar. Här luftades ett missnöje med forskningsråden som annars inte brukar komma fram i den offentliga debatten, dessutom drivet av tunga akademiker från gamla universitet tillsammans med forskare från nya universitet och högskolor som Örebro och Södertörn.

Det bör nämnas att uppgifterna om *success rate* inom Vetenskapsrådet avser ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap, som hade 17 procent beviljade projekt det senaste året. Under 2002 övergick detta ämnesråd till en beredning i två steg, vilket delvis undanröjer det problem som debattörerna förde upp till diskussion. I förbigående kan också noteras att det stora ämnesrådet inom naturvetenskap och teknik ligger på en nivå strax under 40 procent, enligt VR:s onödigt knapphändiga årsredovisning för 2002. Med tanke på de resurser som finns för forskningspolitisk analys borde årsredovisningen åtminstone kunna ge informativa underlag om den egna verksamheten för de forskningspolitiskt intresserade. Det kunde de tidigare forskningsråden.

Låt oss återgå till professorsprotesten. Den avfärdades av huvudsekreteraren Robert Eriksson vid Vetenskapsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS). Hans argument för den svenska forskningsrådsmodellen var att fakultetsmedel ”det ena året i stort sett fördelas på samma sätt

som året innan” medan forskningsråden ger till nyskapande ansökningar av hög kvalitet (DN 17 februari). Det svaret var väntat men frågan kvarstod: Hade en stor och inflytelserik grupp svenska forskare tappat tilltron till grundbulten i det svenska universitetssystemet? En grundbult som regeringen dessutom aviserade att man hade för avsikt att prioritera i framtiden? I en slutreplik förespråkade Lewin en rejäl reformering av det svenska systemet för att åstadkomma mera långsiktiga och storskaliga projekt. Rådets projektinriktade styrning ledde till alldeles för korta och små projekt. Detta vore ett tungt argument om det gick att göra troligt att reglerad ”forskningstid” för alla lektorer skulle ge effekter av annat slag. Lewin hävdade å sin sida att även fakulteterna gör noggranna prövningar och att det stora problemet med forskningsråden var deras ryckighet – de borde vara mer uthålliga i sin finansiering för att motsvara den moderna forskningens krav (DN 24 februari).

Debatten förs här av samhällsvetarna och utifrån deras erfarenheter. Inte många skulle hålla med om att det stora problemet med de andra forskningsråden (TFR, MFR och NFR) var deras ryckighet. Tvärtom var fallet att den forskare som blivit accepterad av bedömarna ofta fick fortsatt stöd i flera perioder (se Sandström 2000). Svårare var det för nya forskare att komma in i stugvärmen. Modellen är således inte oförenlig med uthållig finansiering, ofta i små skuror, men inte alltid. Naturvetenskapliga forskningsrådet finansierade på sin tid många stora och långsiktiga projekt. ”Grundforskning kräver långsiktighet”, skrev Lewin och menade att detta har universiteten alltid varit bäst på. Detta till trots menade han bara några månader senare, i sommardebatten (DN 21 juli), att ett europeiskt forskningsråd vore det enda rätta.

Vetenskapsrådets nya roll

Under året stod *Dagens Forskning* för en granskande och avslöjande journalistik kring VR och andra centrala forskningsfinansiärer. Även Vinnova – eller rättare sagt de ideologiska grundvalarna för Verket för innovationssystem – har granskats kritiskt (DF 21 och 23/2002), men i huvudsak får hävdas att tidningen snarare gör skäl för namnet ”Dagens Vetenskap” än Dagens Forskning. Min mening är att ett större intresse för den tekniska och företagsinriktade forskningen borde kunna rymmas inom tidningens redaktionella ram.

Ett av tidningens första nummer (DF 2/2002) fokuserade på det förvirrande och svårstyrda Vetenskapsrådet – ”resultatet av forskningsfinansieringens Big Bang”. Rådet var en konstruktion med många inneboende problem, samordningen föreföll obefintlig, tvärvetenskap hade man svårt att hantera och kraftsamling kunde man inte ens stava till. Att rådets styrelse saknade fria resurser till följd av att de gamla forskningsråden in-tecknat resurser i förväg i väntan på omorganisationen 2001 fick dock läsaren inte veta. För det mesta skyllde man på att rådet hade en alldeles för liten budget. Men tydligt var att ledningsproblem och oklarheter skapade oro i organisationen.

Under 2002 genomförde VR ytterligare en omorganisation, och denna tolkades allmänt som en återgång till den gamla rådsmodellen (DF 10/2002). De svårtydda signaler som detta innebar föranledde en interpellation i riksdagen från Per Bill (m) till Thomas Östros (26 april, 2001/02:434). Eftersom ämnesråden skulle ges samma ställning som de tidigare forskningsråden undrade Bill om det alls hade varit någon poäng med att satsa kraft och resurser på att omorganisera forskningsfinansieringen. Fanns hos Östros några avsikter, undrade interpellanten, att påverka för att få igenom de ursprungliga intentionerna? Men Östros uttryckte sin stora tillfredsställelse med VR och ville inte acceptera den kritiska tonen hos interpellationen. Mer resurser till rådet, lagfäst forskarstyre och nya idéer om ”centers of excellence” antydde istället att regeringen och forskarsamhället hade uppnått enighet. Oppositionspartierna miss-

lyckades därför i sitt uppsåt att slå in en kil mellan politikerna och forskarsamhället. Och Östros avstod i allt väsentligt från att debattera offentligt med enskilda forskare.

Vetenskapsrådet hade vunnit regeringens starka gillande genom att året innan förbereda ett förslag om etiska regler för stamcellsforskningen (se Benner 2002). Det stora intresset för detta forskningsområde gjorde att VR:s ämnesråd för medicin gick samman med en amerikansk stiftelse i en ekonomisk satsning på stamceller. Ämnesrådet för medicin utlyste på basis av detta medel för stamcellsforskning. Denna öronmärkning av resurser medförde dock skarpa protester från forskare som inte ansåg sig kunna söka från denna särskilda pott. Redan i april skev DF att satsningen kunde anses märklig med hänsyn till att VR annars allmänt menade att det saknades nya pengar för forskning. Än värre var att tillvägagångssättet gav en grupp forskare anledning att skicka protestbrev till departementet. DF kallade det ett "forskaruppror" (18/2002, jfr. SvD 15 september och DM 1 oktober). Kritikerna menade att rådet var i otakt "med oss forskare", och underströk att riktade satsningar inom snäva ämnesområden tenderade att minska såväl konkurrens som kvaliteten.

Debatten fördes huvudsakligen i *Dagens Medicin* och blev en av tidningens "tio största debatter" under 2002 (DM 14 januari 2003). I stort samtliga principer för hur ett forskningsråd arbetar hamnade i fokus under debatten. Vem utser sakkunniga? Vilka är sakkunniga? Vilken är huvudsekreterarens och kansliets funktion? Vilka underlag behöver en styrelse för att fatta beslut? Följer rankingen publiceringar och citeringar eller grundas den på strategiska bedömningar om vilka områden som behöver stöd för att utvecklas? Vilken är egentligen ämnesrådets praxis i dessa hänseenden? *Dagens medicin* menade att det var oklara grunder för fördelningen av medel. Samtidigt ifrågasattes huruvida stamcellsforskningen höll måttet och skulle kunna leverera det som lovades (8 oktober). Det visade sig att VR inte i detalj ville uppge hur man arbetat med ärendet (15 oktober) och bland annat detta ledde till att professor Helena Edlund i protest lämnade VR:s styrelse. Även andra framstående forskare undrade vad VR menade när man sade sig "följa rutinerna" (15 oktober). I DM:s ledare hävdades att riktade forskningssatsningar riskerade att bli gökungar som trängde undan och försvagade annan bättre forskning.

Denna utveckling bör ha oroat forskningsminister Östros. Han hade satsat mycket av sin politiska prestige på forskarstyrets modell. Väl frisläppta visade det sig att forskarsamhället inte var beredda att leva upp till de politiska förväntningarna. Visionen om forskarstyret upplöstes i minst två olika styresskick. Den ena av dessa är strikt kollegial till sin kärna. Den andra är elitistisk och bygger på att det är vissa maktcentrerade forskare och experter som har inblick och insikt att bedöma läget för vetenskaperna. I svensk debatt verkar det numera vara svårt att undvika ett ställningstagande inom denna ram.

Kollegialitetens försvarare framträdde även på DN:s debattsida och menade att Vetenskapsrådet "trampat i klaveret" och att dess framtida roll hotades av att legitimiteten var satt ifråga (DN 28 oktober). Krav riktades om en haverikommission direkt fokuserad på VR:s roll (DF 20/2002). Kan ett forskarstyrt råd arbeta med riktade satsningar? Kan sådana prioriteringar göras på planeringsstadiet eller skall prioriteringarna vara ett resultat av en process som bara tar fasta på att gynna de bästa ansökningarna? Vad är det för mening med att ha en gemensam bedömningsmodell för hela rådet om vissa områden åker i gräddfil? Den senare frågan aktualiserades återigen av DF i december (nr 23/2002) när man avslöjade att VR:s styrelse lyfte upp och finansierade av ämnesrådet H/S redan ratade projekt inom genusområdet.

Den forskningspolitiska doktrinen bakom Vetenskapsrådet talar om forskarstyre, men en sådan idé kan implementeras på flera vitt skilda sätt. Med de institutionella ramar som styr svenska forskningsråd (kollegialitet, beredningskommittéer m.m.) följer vissa begränsningar. Det går till exempel inte att snegla på NSF och hoppas att VR med nuvarande beredningsorganisation skall följa dess exempel. Utrymmet för kraftsamling och egna initiativ är synnerligen snävt, vilket framgick av den debatt som följt på kraftsamlingsdokumentet. Huvudsekreteraren för medicin, Harriet Wallberg-Henriksson, har för sin del ansett att dylika prioriteringar skulle drabba "kvinnor och klinisk forskning" (Läkartidningen 7/2003). Staffan Normark (Läkartidningen 7/2003) och Hans Wigzell menar å sin sida att de relativt få riktigt bra forskarna, toppen, bör få stora anslag. Annars "halkar vi bakåt i den internationella konkurrensen". Wigzell är dock pessimistisk inför forskarstyret: "Vi har fått förtroendet att ha och hantera makten för att kunna ta de rätta besluten. Frågan är om kraften finns att ta rätta men jobbiga beslut?" (KI-bladet 12/2002). Hotet om forskarflytt anfördes som det tunga argumentet och det dröjde till mars 2003 så kom rubriken "Tunga forskare kan vara på väg att lämna Sverige" (25 mars).

Forskningsstiftelserna under lupp

I frågan om Vetenskapsrådet kan noteras att bevakningen i DF varit djuplodande, intressant och informativ. Detta har skett utan att det funnits färdiga material för journalisterna att kondensera och baka om. Annars har tidningen varit förhållandevis återhållsam med sådana kritiska undersökningar, men debatten har då istället dragits igång av dagstidningarna, särskilt i fallet de nya forskningsstiftelserna. DF 3/2002 gav stort utrymme åt de granskningar som Kungliga Vetenskapsakademien (KVA) och andra akademier presenterade av KK-stiftelsen, Östersjöstiftelsen och Miljöekonomistiftelsen. Det faktum att stadgarna skrivits så att Östersjöstiftelsen skall dela ut forskningsanslag till en enda högskola, Södertörns högskola, vilka dessutom har en styrelseordförande i stiftelsens styrelse gjorde det ovanligt lätt såväl för be-lackarna som för journalisterna.

Under våren arrangerades ett seminarium om akademiernas kritik av stiftelserna. Av tidningens rapportering att döma lyckades de senare framgångsrikt försvara sin sak (DF12/2002). Men under semestermånaden gjordes ytterligare en kritisk granskning av stiftelserna i en av huvudstadstidningarna (SvD 11 juli). "Stiftelse ifrågasätts efter miljonrullning med forskarpengar" var rubriken, och byggde således på akademiernas kontroll av KK-stiftelsen. Tonen var hård och avslöjande, men mest var det saker som tidigare varit uppe till debatt. I grund och botten handlade meningsskiljaktigheterna om begreppet forskning: Är det vetenskap eller FoU i största allmänhet som pengarna skall användas till? Eftersom forskningsbegreppet är öppet för varjehanda tolkningar var granskarna bara delvis på säker grund. En "revisionsrapport" borde akta sig för den fallgropen och mycket riktigt hade de inte heller någon framgång i debatten. Värre var det för Södertörns högskola och Östersjöstiftelsen som genom artiklarna och debatten svärtades med de dubbla sitsarnas predikament. Det faktum att en permutation inte var tekniskt möjlig var inte ett rättfärdigande i sig.

Kritiken blev betydligt hårdare när den några dagar senare riktades mot Strategiska forskningsstiftelsen (SSF). Den 13 juli talade SvD om en "forskarstorm" också kring denna stiftelse. Kritikerna var inte nådiga mot stiftelsens VD Staffan Normark som anklagades för att ha favoriserat kolleger inom och utom Karolinska institutet. "Ledningen anklagas för godtycke och toppstyrning", basunerade tidningens förstasida. Det som (felaktigt) uppgavs vara Normarks egen specialitet – stamceller och inflammationsforskning – gynnades på ett osedvanligt sätt i anslagsomgången om strategiska forskningscentra.

Fördelning av anslag för forskning är känsliga saker. När Bo Rothstein fick avslag på en ansökan till FAS upprördes han inte i första hand över avslaget utan av att huvudsekreteraren Robert Erikssons kolleger vid Socialforskningsinstitutet inom Stockholms universitet såg ut att ha gynnats av bedömarna (DF3/2003). Samma kritik riktades åtminstone indirekt mot Normark.

SSF arbetar med en metod som påminner om arbetsformerna vid NSF, nämligen att engagera externa vetenskapliga bedömare av enskilda ansökningar eller en grupp av ansökningar. De är tillsatta för en enda ansökningsomgång och har ingen kännedom om stiftelsens övriga verksamhet. De kan således inte säga något om huruvida forskningen är bättre eller sämre inom andra fält. Kritiken riktade in sig på denna svaghet. En Astrachef menade att SSF lämnat de bästa och mest citerade forskarna utanför den aktuella omgången. Han önskade sig en större bredd och ansåg att för mycket hade gått till stamceller och infektionsforskning samt att de valda programmen hade för liten relevans för svenskt näringsliv (Länstidningen Södertälje 5 oktober).

En möjlig svaghet med ad hoc-organiserad ”peer review” är att kansliet ibland hittar bedömare som vill värna om sitt eget forskningsområde. I det här fallet hade tolv svenska forskare sållat bort 95 av 112 ansökningar och lämnat 17 som gick vidare för bedömning av en internationell expertgrupp. Ponera att det bland dessa 17 fanns 10 olika vitt skilda specialiteter. Och att några av dessa förekommer i flera ansökningar. Kansliet känner av olika anledningar till god expertis inom några av dessa fält men experterna behöver inte vara kapabla att ingående bedöma alla ansökningar. Man vet från forskning om utvärderingar (se Langfeldt 2002), att även om dessa procedurer inte är direkt orättvisa kan, resultatet bli förvrängt. De flesta utvärderare har en tendens att uppfatta uppdraget i termer av att stödja och hjälpa det egna forskningsområdet. Där har man sin grundläggande lojalitet och det ger grundval för en svårbedömd skevhet i bedömningen. Varje metod för bedömning och peer review har sina för- och nackdelar. Klart är svenska forskare visat sig ha mycket lågt förtroende för procedurer som påminner om dem som tillämpas av NSF. I KI-bladet (11/2002) gick fyra framträdande forskare till skarpt angrepp mot SSF och dess tillvägagångssätt som man menade gav kansliet och VD ”oinskränkt makt att kontrollera och modifiera kommunikationen mellan styrelse och vetenskapssamhälle”. Saken förvärrades av att en av styrelseledamöterna påvisades jävigt eftersom han samförfattat artiklar med en av de forskare som tilldelades ett stort anslag (Dagens Medicin 5 november).

Oväntat forskarstöd till Östros

Stiftelsedebatten hade redan tidigare lett till att namngivna forskare framfört krav om bättre kontroll av stiftelsernas anslagsfördelning: ”En växande opinion inom den svenska forskarvärlden kräver radikala förändringar”, rapporterade SvD (17 juli). Resurserna borde kort och gott föras över till Vetenskapsrådet. Professor Örjan Wränge vid Karolinska Institutet – en flitigt förekommande debattör – menade att misstagen nu hade blivit alldeles för många. Hans kollega, professor Lars Wieslander vid Stockholms universitet, framhöll det orimliga i att Vetenskapsrådets resurser urholkades medan ”godtyckligt beslutade ’strategiska’ projekt” hade så ”oerhört mycket mer pengar att röra sig med”.

Intressant är att det på den här punkten finns en viss enighet mellan forskarsamhället och regeringen. De kritiska forskarrösterna låter ibland som ekon av Thomas Östros. Någon månad innan sommardebatten, den 9 april, förklarade han för riksdagsledamöterna varför det var sådan oro i forskarsamhället:

Den kommer sig framför allt av de stora strukturella förändringar som skedde under 1990-talet. Intåget av forskningsstiftelser bortom forskarnas inflytande i kombination med stora EU-medel till näringslivsnära forskning och den nödvändiga saneringen av statens finanser skapade en tyngdpunktsförskjutning inom den offentliga forskningsfinansieringen i Sverige. Många forskare upplevde att grundforskningen fick stryka på foten även om de totala offentliga forskningsresurserna inte minskade. Prioriteringen av tillämpad och strategisk forskning medförde att andelen fria medel för forskarna att söka i konkurrens, där kvaliteten utgör det viktigaste urvalskriteriet, minskade. Sedan jag blev forskningsminister har forskningsresurserna ökat och forskningspolitiken lagts om. (Rd prot. 2001/02:92, § 12 anf. 44, den 9 april 2001)

Att få en kritisk diskussion om forskningsstiftelserna passade således det regeringen utmärkt. Stiftelserna hade inte tillkommit på deras tillskyndan, tvärtom. Varken Östros eller Ingvar Carlsson (Strategiska stiftelsens ordförande) underlät att påtala detta när stiftelserna kritiseras. Östros var i stället mycket tydlig när det gällde behovet av forskarstyre. Men anledning av en interpellation om Östersjöstiftelsen yttrade han följande:

När löntagarfonderna avvecklades hade den borgerliga regeringen möjlighet att stärka lärosätenas direkta forskningsanslag eller ge forskningsråden mer resurser. Men i stället valde man att skapa Östersjöstiftelsen och andra stiftelser där styrelsen själv utsåg och entledigade styrelseledamöterna. Forskarna fick därigenom inte något inflytande. Självfallet ledde detta till en omfattande kritik från forskarnas sida. Dessutom fattade den borgerliga regeringen beslut om stadgar för stiftelserna som begränsade styrelsernas möjligheter att arbeta på ett väl avvägt sätt. Jag beklagar verkligen detta beslut. (Rd prot. 2001/02:76, den 5 mars, § 6 anf. 26)

Med sommarens stort uppslagna skandalartiklar om stiftelserna fick ministern ett välkommet stöd och hans underlåtenhet att föra detta till torgs i pressen, som han pläгат göra tidigare år, kan kanske förklaras av att tidningarna själva gjorde det så mycket bättre. I ett brett upplagt porträtt i *Dagens Forskning* (16/2002) en månad före valet sa Östros: ”Det är sorgligt att inte pengarna gick till forskarna och fakulteterna.” Mycket spelade socialdemokratin i händerna under valåret och det var också fallet på det forskningspolitiska fältet.

Reportagen kring forskningsstiftelserna fortsatte senare under hösten. Det framkom att stiftelsekapitalet försvann i snabb takt till följd av börsnedgången (SvD 1 oktober). Redan tidigare hade stiftelserna justerat ned utdelningsplanen till följd av kraven om att permanenta eller förlänga tidsperioden. Till detta kom nu en substantiell minskning av stiftelsekapitalet för så gott som alla stiftelserna (DF 10/2002) och det talades i rubrikerna om en halvering av anslagen.

Flera av stiftelserna klarade dock börsfallet ovanligt bra. I synnerhet gällde detta KK-stiftelsen. Av allt att döma har man kunnat parera avbräcken med policyförändringar kring bruket av stiftelsekapitalet – ”möjligheten finns ju att välja att inte fortsätta finansiera forskning i alla evighet”, påpekade MISTRA:s Måns Lönnroth (SvD 1 oktober).

Kraftsamling och elitism

Konflikterna kring stiftelserna är ett symptom på en företeelse som blivit märkbar under senare år. En konsekvens, eller lärdom, av Tham-perioden 1994–1998 var insikten att forskarstyre är en viktig principfråga. Det har Thomas Östros understrukit flera gånger i riksdagens forskningspolitiska debatter: ”Det är lite grann höjdpunkten i den Tage Erlanderska traditionen att

inse att forskningsråd styrda av forskarna själva, där man värderar i konkurrens de olika forskningsansökningarna, där forskarna själva på grundval av kvalitet bedömer vad som skall komma fram, driver utvecklingen framåt på fakulteterna.”(Rd prot. 29 januari 2001/02: 59 §9 anf. 37). Socialdemokraterna ansåg det till och med så viktigt att de lagfäste forskarstyret i Vetenskapsrådet:

”Vi gjorde det avsiktligt så för att inte en framtida borgerlig regering snabbt ska kunna göra förändringar där utan att gå till riksdagen. Det är enligt lag styrt av forskarna själva.” (Thomas Östros svar på interpellation om Vetenskapsrådet, Rd prot 21 maj 2001/02:109, anf. 48).

Det finns också ett elitistiskt drag i förlängningen av denna nya politiska linje. De starka forskningsledarna har fått ytterligare svängrum och några synes föra detta vidare till en ideologisk grundhållning. Föreställningen tycks vara att det med den upphöjda positionen följer privilegierad kunskap också i genuina värderingsfrågor eller i ledarskapshänseende. ”Betydelsen för ett universitet av att ha en bra rektor kanske aldrig varit större”, hävdade Hans Wigzell, i en DN-intervju (7 juni). Och Wigzell ville gå längre än så och menade att det fanns ”en direkt korrelation mellan en dålig rektor och dålig utveckling för ett universitet”. Detta skulle, enligt regeringens rådgivare i forskningsfrågor, också vara särskilt tydligt i Sverige. Det är inte helt lätt att tolka Wigzell eftersom det är oklart vad som läggs in i orden. Utgår vi från att han syftar på den ekonomiska utvecklingen, där hans eget universitet – KI – varit exceptionellt framgångsrika, följer också att många äldre universitet har dåliga rektorer.

Kanske har ett drag av ”upplyst despoti” vunnit terräng och trängt undan den kollegiala traditionen? Normalt uppfattar vi denna på det sätt som Thomas Östros skildrat den under året:

Vår tanke, och riksdagens tanke, är att de pengarna ska komma forskarna till del, som ska kunna besluta om dem till fri forskning. Professorerna, docenterna och lektorerna ska tillsammans bestämma vilka forskningsprojekt pengarna ska användas till, hur man ska arbeta och hur man ska göra (Rd prot. 3 juni 2001/02 §16 anf. 96).

I den hårdnande konkurrensen och det därmed bristande utrymmet för nya initiativ är det inte längre tillfyllest att arbeta enligt principer där kolleger tillsammans fattar beslut. Detta har tvingat kraftfulla forskningsledarna att ta rodret och att peka med hela handen. Kritiken mot Staffan Normark och SSF skall kanske förstås i ljuset av att många forskare inom områden som inte tillhör de för tillfället prioriterade känner misstro. Däremot vill sannolikt politikerna ha starka ”hållpunkter i tillvaron” att luta sig mot. När de stora tankarna om forskningslinjer med möjligheter att ge nya produkter och god ekonomisk tillväxt formulerats är det kanske nödvändigt att ge utrymme av detta slag. Erfarenheter från hur den brittiska bioteknologiska forskningen etablerades på 1980-talet antyder faktiskt att så är fallet (se Senker 1991, jfr. Sandström 1997). Ett särdrag i den vetenskapliga och teknologiska utvecklingen under 1980- och 1990-talen var att nya växande områden syntes ha kommersiell potential redan som grundforskningsprojekt. Detta ställde nya krav inte bara på forskningspolitikens innehåll utan också på dess former. SSF:s stadgar pekar ut uppgiften att koncentrera insatserna så att ”forskningscentra eller forskningsområden med internationell slagkraft kan etableras...”, men frågan är, som Hans Wigzell noterat, om sådana ”jobbiga” processer kan hanteras av kollegiala system. Är det inte, undrade Wrange och Öbrink (KI-bladet 11/2002) en poäng att SSF arbetar strategiskt och att VR just därför bör avhålla sig från att arbeta med målinriktade satsningar som stamceller?

Kommersialisering som problem

Den svenska tillväxtparadoxen stod i fokus för den näringspolitiskt orienterade debatten under året. Innebörden är att Sverige trots stora investeringar i FoU har en svag ekonomisk utväxling på dessa stora satsningar. Forskningen nyttiggörs inte på förväntat sätt. Paradoxen diskuterades ingående i en uppmärksamman rapport (Dagens Industri 5 december) som tagits fram av en tvärpolitisk arbetsgrupp bestående av representanter från akademi, näringsliv och fackförbund.

Bland akademikerna fanns professor Magnus Henrekson som bidrog till diskussionen på flera sätt, bl.a. genom en artikel i tidskriften *Ekonomisk Debatt* (2/02). Även i denna debatt är det aktuellt att ställa villkoren i Sverige mot förhållandena i USA. Inlägget kommenterades av Maria Borelius på SvD:s ledarsida (28 maj). Frågorna rörde sig i stor utsträckning om förutsättningarna för entreprenörskap vid universiteten. Systemet i Sverige ansågs bristfälligt. Även andra svenska särmärken som har att göra med företagandet förekom i debatten, men det är inte ovanligt att stanna vid problemet "akademiskt företagande", som måste stimuleras och ges växtkraft.

"Läraryrket" förs ofta fram som en förklaring till det svaga intresset för att bilda företag. På det sättet begränsas frågeställningen till att gälla universitetens rätt att äga immateriell egendom. IVA:s nytillträdde VD Lena Torell tog upp detta som sitt sätt att presentera sig för den bredare allmänheten. Svenska forskare blir inte entreprenörer "av sig själva", menade hon (DN 15 april): "De flesta är skolade i en akademisk tradition där man inte befattar sig med vare sig nyföretagande eller pengar". Hennes diagnos av läget vid universiteten var mycket pessimistisk: De flesta forskarna hade inte "en susning" om hur det borde gå till (se även SvD 5 september 2001).

När paradoxen diskuteras tenderar man att ge svenska universitetsföreträdare dåligt samvete för något som kanske inte skall läggas dem till last. Sverige har ovanligt hög FoU-andel av BNP till följd av att företagen satsar stora resurser och att mycket av ordinär produktutveckling räknas in i statistiken. *Ny teknik* rapporterade 23 maj (nr 21) att de 20 mest forskningsintensiva företagen satsade 105 miljarder på FoU under året (utländsk FoU medräknad). Bara det är fem gånger mer än den statliga forskningsbudgeten.

Innebörden av detta är att de svenska företagen (som står för 78 procent av FoU-kostnaderna) är dåliga på att få utväxling på insatta FoU-resurser. Det akademiska systemet kanske fyller sin funktion lika väl som i andra länder. Detta framhölls av professor Staffan Jacobsson på Vinnovas konferens om innovationssystem under hösten 2002 (se DF 21/2002). Till universitet och högskolor kommer inte mer resurser än vad som tillkommer motsvarande sektor i andra länder, menade Jacobsson. Eftersom den direkt statliga finansieringen sjunkit under andra hälften av 1990-talet borde det istället vara en paradox att samhället får ut så pass mycket tillväxt på så små resurser (jfr. Jacobsson 2002).

Till frågeställningen hör också hur forskningssystemet i sin helhet arbetar för nyttiggörande av forskningsresultat. Detta leder åter in på vilken roll forskningsstiftelserna kan och vill spela. Medan andra länder – Norge och Danmark – bekymrat sig för att man inte har haft organ som arbetar med strategisk grundforskning har svenska debattörer betraktat dessa pengar som ett problem. Eftersom deras syfte är att skapa tillväxt och konkurrenskraft är de besudlade med tillämpningar i sikte och kan inte kallas grundforskning. Trots att stiftelserna i huvudsak arbetar med arbetsformer som tillämpas vid NSF eller vid brittiska Wellcome Trust, betraktas

de med skepsis. Inom utpekade områden sker utlysningar dit forskare och forskargrupper får söka och de utvärderas av internationell vetenskaplig expertis (peers).

För Thomas Östros, Sverker Gustavsson och andra är det forskningspolitiken under perioden 1991–1994 som är problemets kärnpunkt:

Jag led mycket när jag såg en borgerlig majoritet i denna riksdag driva en mycket kortsiktig, en mycket tillämpad inriktning och en mycket näringslivsinriktad politik under 1991–1994. Det var ett stort brott med den Erlanderska traditionen, som också fullföljdes av Olof Palme och Ingvar Carlsson och flera andra starka utbildnings- och forskningspolitiker. (Rd prot. 29 januari 2001/02: 59 §9 anf. 31)

Samtidigt har statsminister Göran Persson varit tydlig med att argumentet för att Sverige skall förbli en ledande forskningsnation är att resurserna för forskning ingår i ”en strategi för tillväxt, sysselsättning och välfärd” (Ny teknik 23 oktober). Persson hävdade samtidigt att det var viktigt att ge forskarna inflytande över ”hur forskningsresurserna används”. Här finns ett forskningspolitiskt spänningsförhållande som det är intressant att stanna till vid.

Motstridiga åsikter

Det brukar hävdas att svenska debattörer inte förmår att ha mer än en åsikt åt gången eller hålla igång mer än en debatt i taget. Inom forskningspolitiken är det inte så. Ofta pågår flera debatter samtidigt och aktörer kan framträda med skilda och divergerande åsikter i de olika debatterna. Maria Borelius skrev, som redan nämnts, om den svenska paradoxen i maj 2002. Ett halvår senare, i januari 2003 (SvD ledarsida), ställde hon den retoriska frågan hur länge forskarna skulle ha tålamod med sin situation. Forskarna ”kvävdes” av att behöva söka anslag på alla möjliga håll. Därför hade nu gått så långt att de erbjöd industrin sin kunskap om de fick finansiering. Statens kaka räckte inte till. Akademien stod med mössan i hand inför industrin, hävdade Borelius. I USA däremot satsade staten alltså på grundforskning, men i Sverige klarade man inte att upprätthålla forskningens integritet. Borelius menade att det nu var dags att ”laboratorierockarna kastades i en hög framför entrén till utbildningsdepartementet”.

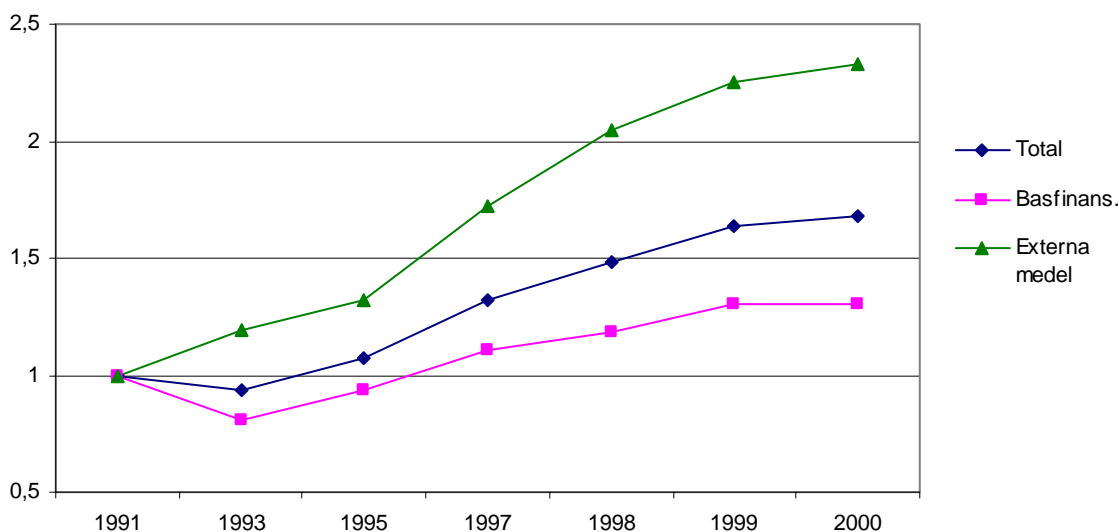
Motsägelsen är inte knivskarp eller ens nödvändig, men här finns en avsevärd bredd i ståndpunktstagandet. En viktig forskningspolitisk lärdom är att grundforskning inte kan betraktas som en reservoar ur vilken företagen och instituten hämtar uppslag och idéer till uppfinningar och innovationer (se DF 23/2002). Så går det inte till. I stället är relationerna mellan olika aktörer och roller i innovationssystemet kopplade åt båda håll. Industrin ger uppslag till grundforskningen och grundforskningen ger impulser till den tillämpade forskningen. Innebörden är att det i ett forskningssystem bör ordnas så att tillämpningsintressen också tillåts att stimulera och styra grundforskningen. Eller uttryckt på ett annat sätt: Företagsintressen bör samarbeta med universitetsintressen på jämställd basis. Kanske kan ett behov av anslag medföra att sådana intressen materialiseras hos fler svenska nyfikenhetsinriktade forskare. Men frågan är om företagen är tillräckligt intresserade?

Det har länge varit näringspolitikens mål att öka kunskaps- och teknologiöverföringen mellan universitet och näringsliv. Stora belopp har satsats på att bygga upp forskningen vid de regionala högskolorna där det skulle finnas särskilt goda förutsättningar. Den samhällsekonomiska utväxlingen är dock ganska mager. I en kommentar till Henreksons inlägg i *Ekonomisk debatt* menade DN:s Charlotta Friborg att det fanns lärdomar att dra från det amerikanska systemet:

I USA är universiteten självständiga och konkurrensinriktade. De tävlar om att locka de största begåvningarna bland studenter och forskare. Kopplingen mellan resultat och resurser är stark, vilket gör att universiteten snabbt styr om till nya, intressanta forskningsfält. *För att kunna konkurrera om talangerna erbjuder universiteten goda villkor för samarbete med näringslivet.* Forskare rör sig mellan olika institutioner och mellan lärosäten och företag. [Min emfas.] (Signerad ledare, DN 15 april).

Eftersom den svenska debatten mestadels handlat om rädslan för att forskningen skall bli uppbounden av företagsintressen är det svårt att tänka sig en situation där universiteten går i bräschen och erbjuder goda samarbetsvillkor med industrin. Detta gör Friborgs resonemang intressant.

Figur 2. Relativ förändring av finansiering av universitetsforskning i Finland under 1990-talet. (Index 1991=1)

Källa: Tarmo Lemola, föredrag vid Sisters årskonferens april 2002.

Det som brukar kallas det finländska undret kan hypotetiskt förklaras med man där har en annan attityd i dessa frågor. Neddragningarna i början av 1990-talet (se figur 2) tvingade fram en ny och annorlunda hållning bland forskarna och de samarbetade därför med glädje med externa intressen, även med industrin, som själv var i gungning och sökte nya framgångsvägar. Finland gick igenom en forskningskris i ett läge då det var à la mode att samarbeta med näringslivet. Och näringslivet nöjde sig inte med B- eller C-forskning. De sökte efter excellens och tvingade fram en strukturrationalisering i den finländska forskningen som sedermera har betalat sig på många sätt. Forskningslinjer som visade sig ha internationell konkurrenskraft behölls och tilläts utvecklas vidare, medan annat fick stryka på foten.

Dolda krafter

Forskningsdebatten under 2002 demonstrerar på ett allmänt plan hur svårt det är att diskutera frågan om universitetet och näringsliv. I stor stil grep dagstidningarna tag i frågan om forskningens kommersialisering under sommaren, en dryg månad före valet. ”Är det sant som DN skrev i går att professor Sven-Ove Ögren vid Karolinska institutet inte bara avlönas av Astra och därför ger företaget rätt till resultaten, utan också gett dem möjlighet att stoppa publikationer, då har han tyvärr helt tappat omdömet.”, skrev krönikören Sten Linnarsson apropå en artikel i DN den 1 augusti (*Expressen* 2 augusti). Linnarsson gav också regeringens rådgivare

en känga: ”Än värre är rektor Hans Wigzells lättvindiga attityd i DN-artikeln.” DN-artikeln tema var att det fanns ”dolda krafter” vid universiteten. Adjungerade professorer med lön från näringslivet och ”köpta titlar” tilläts i alltför stor utsträckning. Utvecklingen pekade mot ett ökat direkt beroende av näringslivet. Adjungerade professorer erbjöds arbeta för att hjälpa företagen att ta del av vad som sker inom universitetet och där fanns faror. Exakt på vilket sätt det fanns risker förknippade med detta framgick dock inte av reportaget, men företeelsen drabbades av *guilt by association*. Dagen efter rapporterades om en professor vid Uppsala universitet som uppbar lön från två margarinbolag (DN 2 augusti). Fall lades till fall och bildade en serie av kritiska bilder av det svenska forskningssystemet. Branschorganisationen Svensk Mjölks agerande väckte ytterligare skarpa känslor till liv när *Dagens Medicin* avslöjade att de ville dra in Stephan Rössners donationsprofessur vid KI (DM 3 december). ”Det Svensk Mjolk försöker göra här är helt knäppt”, menade Hans Wigzell.

Redan en månad tidigare hade DN intresserat sig för rektor Wigzell och frågan om forskningens kommersialisering. Den frispråkige Wigzell menade att kommersialisering var ett led i arbetet för att stärka KI och forskarnas expansionsmöjligheter. Därför hade han sjösat Karolinska Innovation AB och Centrum för medicinska innovationer. Han lät sig inte bekymras över att svensk forskning riskerade att tas om hand av utländska intressen, utan menade att det intressanta var att investeringarna skedde i Sverige och på KI. Om KI på olika sätt arbetade för att forskare skulle starta bolag så framstod det som en fördel om andra länder ville satsa pengar på svenska forskare.

Det var dock under våren och i *Ny Teknik* som det hela började till följd av att huvudsekreteraren för medicinska ämnesrådet signalerade att det uppstod etiska problem när forskare samtidigt ägde företag. En forskare som gjorde kliniska prövningar och samtidigt hade ekonomiska intressen kunde inte antas arbeta objektivt, påpekade professor Wallberg-Henriksson. Hon begärde därför att det skulle utarbetas etiska regler inom Vetenskapsrådet (Ny Teknik 13 februari). Mot detta reagerade dock Vinnovas Per Eriksson som menade att etikfrågorna inte borde få hindra framväxten av akademiskt företagande. Det vore enligt honom, oetiskt att inte nyttiggöra upptäckter och nya teknologier (Ny Teknik 6 mars).

Även *Aftonbladets* kultursida erbjöd läsarna inblickar i forskningens kommersialisering. I en artikel om genteknikens nya mat beskrev Jon Weman hur forskarna vid Lantbruksuniversitet började rucka på principerna:

Det är klart att det blir en enorm press till att kompromissa med grundläggande grejer för att få fram kommersiellt användbara forskningsresultat (Aftonbladet 18 juli).

Senare under hösten återkom SvD till dessa frågor (24 november). Med anledning av att Vetenskapsrådet offentliggjorde besluten om hur årets anslag fördelats publicerade tidningen en analys av journalisten Ingrid Atterstam. Hon menade att det kommersiella trycket hårdnade, att en våg av företagsbildningar svepte över universiteten” och att arbetet för att hantera de etiska fallgroparna just hade påbörjats. Atterstam ville, i sin historielöshet, hävda att det pågående syndafallet påbörjats under den borgerliga regeringen vid 1990-talets början. Då ville man stimulera till ett ökat samspel mellan högskola och näringsliv. Senare hade socialdemokraterna anslutit sig till denna politik 1998 och kommersialiseringen drevs på. Artikeln såg delvis ut som en reproduktion av utbildningsministerns tal när han eldade på mot Per Unckels politik, men där dryftades också nya idéer som att staten ville att näringslivet skulle ta ett större ansvar för den allt dyrare akademiska forskningen.

DN-artikeln gav således ett antal kritiska synpunkter på sammanblandning av högskole- och näringslivsintressen, bland annat med stöd i en enkät som Riksrevisionsverket genomfört. Sextio procent av de tillfrågade forskarna var skeptiska och menade att den fria forskningen var i fara på grund av den stora vikt högskolorna ville lägga vid samverkan med näringslivet. Huruvida företagstänkandet tar över och universiteten verkligen förlorar sin själ (Håkan Eriksson, SvD 21 oktober) är, enligt min mening, dock inte en attitydfråga som avgörs med enkäter. De säger något om hur stämningarna är inom en population, men kan inte svara på frågor om hur det egentligen förhåller sig. För det krävs systematiska undersökningar som bygger på precisa hypoteser och prövande frågeställningar.

Den innovationspolitiska expertgrupp, i vilken Magnus Henrekson och andra ingick, föreslog att forskare med näringslivskontakter borde premieras. I den utsträckning det förekommit har det, som synes, lett till en mediebelysning som verkar utgå från det subversiva i alla former av kontakt mellan professorer och industriella intressen. När DN den 11 mars 2003 rapporterade om nobelpristagaren Arvid Carlssons framgångar med försäljning av licenser till amerikanska företag för en halv miljard var dock perspektivet ett annat. Slående är att de olika debatterna om hur den svenska forskningen skall kunna förbättras går vid sidan av varandra och polariseras.

Toppforskningens miljöer

Till den ovan berörda polariserade debatten har den forskningspolitiska forskningen en del att säga. En rad indikationer tyder på att forskargrupper som har utvecklade kontakter med näringslivet inte bara förmår att upprätthålla god forskning inom sina respektive områden utan även att de ofta, men inte alltid, utgör de mest produktiva forskningsmiljöerna (Laredo 1999). Kanadensiska studier visar att vetenskapliga artiklar som har tillkommit i samverkan med forskare från andra samhällssektorer (dvs. utanför universiteten) får fler citeringar. Ingående studier av bioteknikindustrin i USA har visat att toppforskare som har kontinuerliga industrikontakter och själva är djupt involverade i den kommersiella verksamheten också har en högre vetenskaplig produktivitet än de toppforskare som valt att inte ha sådana kontakter (se Darby och Zucker 1995, 1998, jfr. Sandström 2003). Därmed inte sagt att detta skulle vara den enda vägen till excellens inom forskningen. Ren grundforskning inom helt akademiska miljöer är en nödvändig och den kanske viktigaste källan, men den vägen utesluter inte andra möjligheter.

Industriföretagen söker sig till de bästa forskarna som genom kontakterna med näringslivet ges resurser och inblickar i nya frågeställningar som leder vidare till nya forskningslinjer. Detta leder till positiva spiraler. Inte alltid, men tillräckligt ofta för att det skall vara ett nödvändigt och viktigt inslag i ett nationellt innovationssystem. Vad det fordrar är att statliga forskningsfinansiärer arbetar så att det bildas starka forskningsmiljöer som har en tillräckligt god bas för att inte behöva klämmas mellan olika intressen utan ges möjlighet att agera självständigt i förhållande till externa intressen.

Detta har utbildningsdepartementet förstått och sedan länge krävt av Vetenskapsrådet. Man har efterlyst en strategi för att ”skapa kreativa och framgångsrika spetsforskningsmiljöer, som ges förutsättningar att konkurrera med de allra bästa internationella forskarna”. Vetenskapsrådet har också insett att detta inte är något som låter sig göras utan att det sker betydande strukturförändringar i svensk forskning. En kraftsamling av det slag som regeringen tänker sig kan bara genomföras om fakulteterna själva stöder framväxten av starka forskningsmiljöer i sin fördelning av medel för vetenskapsområden. Det vi behöver veta och det vi behöver se är om

svenska universitet kan genomföra sådana förändringar. Och kan de göra det utan att skapa onödiga sår och splittring? Kan det genomföras utan ”upplyst despoti”?

Forskningspolitikens mest brännande problem idag är att skapa incitament som gör att universiteten styr forskningsmedlen så att de leder till konkurrensfördelar (mot USA). Kan forskarna själva på hemmaplan, i sina egna fakulteter, organisera sig på det snabbfotade sätt som kännetecknar den amerikanska förebilden? Ett likaledes brännande problem är huruvida de välförsörjda miljöer som eftersträvas *helt* skall styras av inomvetenskapliga hänsyn. Sådan är formuleringen i Vetenskapsrådets policydokument om starka forskningsmiljöer (VR 24 februari 2003). Innebär det att de miljöer som vill och kan ta andra hänsyn utesluts som miljöer inom Vetenskapsrådets hägn? Man frågar sig om det inte är att gå för långt. Ett tryck på responsivitet kan kanske vara ett kreativt underlag också för välförsörjda forskargrupper?

En bokstavlig tolkning av VR:s dokument skulle göra det problematiskt för forskare att överhuvudtaget motta medel från näringslivet. Då är man inte ”helt” inomvetenskaplig och alltså inte heller betrodd att tillhöra de starka forskningsmiljöer som lever på statliga medel. Jag utgår från att ett modernt forskningsråd i Europa inte intar en sådan position. De tydliga formuleringarna i Vetenskapsrådets nya etiska policy för redovisning av kommersiella bindningar i ansökningarna ger signaler som kan tyda på en konsekvent tillämpning och det bygger på att fältet skulle vinna på att få klara spelregler (VR 20 februari 2003). Vetenskapsrådet vill dessutom att det skall ske en centraliserad samordning mellan alla större forskningsfinansiärer vilket gör att VR får en stark kontroll över dessa aspekter. Protesterna från de tekniska högskolorna har mycket riktigt varit skarpa och uttalanden har kommit på rektorsnivå. ”Det gör mer skada än nytta” sa Anders Flodström och Jan-Eric Sundgren menade att den centralstyrningen som indikerades gav honom ”knottror” (Ny teknik 12 mars 2003). Det kommer säkert att ta tid att etablera ett gott förtroende mellan forskare och finansiärer när det gäller aspekter kring nyttiggörande och kommersialisering. Det tar tid innan nya doktriner sjunker in i medvetandet.

Blir svensk forskning bättre?

Många av forskningspolitikens frågor handlar om egenvärden som skall försvaras och upprätthållas. Det gör att handlingslinjerna i stor utsträckning kan avgöras utan att man sneglar på de instrumentella effekterna av hur de statliga medlen förbrukas. Men till forskningens logik hör att vinna erkännande från kolleger. Av detta följer att publiceringar av artiklar i vetenskapliga tidskrifter är ett generellt mått på hur forskningssystemet fungerar. Med hjälp av statistik över citeringar i sådana tidskrifter får vi en uppfattning om hur den svenska forskningen uppskattas och uppmärksammas av internationella kolleger.

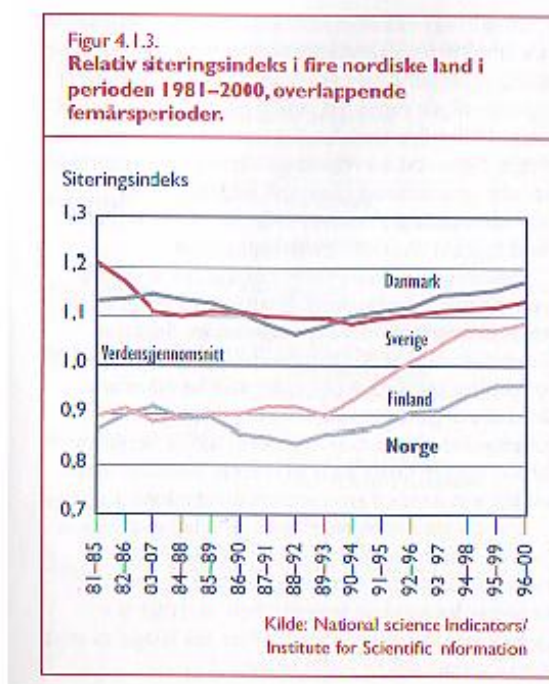
En av årets viktigaste debatter har behandlat den svenska forskningens kvalitet. Utbildningsministern brukar framhålla att Sverige har en tätposition när det gäller antalet vetenskapliga artiklar per invånare. Mot detta har framhållits att det är en myt att Sverige är världsledande. Medicinska forskningsrådet slog larm redan för ett par år sedan. Professor Olle Persson vid Umeå universitet har med hjälp av citeringsanalys kunnat visa att Sveriges försprång successivt har hämtats in av andra länder. I en uppmärksammat inlägg vid SISTER:s årskonferens (se Persson 2002) presenterade Persson den dystra situationen, vilket lyftes fram på DN:s ledarsida (9 april). Charlotta Friberg ställde frågan huruvida svensk forskning i allt större utsträckning ägnades åt trivialiteter, om forskarna numera höll sig till säkra frågeställningar och hellre reproducerade andras forskning än vågade vara djärva i sina hypoteser.

Att svensk forskning tappat i citeringsligan slogs också upp av *Upsala Nya Tidning* i anslutning till Vetenskapsrådets aviserade nya policy för starka forskningsmiljöer (5 februari 2003). I artikeln angavs att rådet såg med oro på att svenska forskargrupper inte var lika bra som tidigare. De bästa forskarna klarade inte att bygga slagkraftiga miljöer. Kritiker menade att VR gav anslag till för många grupper och nu funderade rådet på att ”bara de 100 bästa forskargrupperna skulle få anslag”.

Mot denna bakgrund framstår det som viktigt att skapa konsensus och klarhet kring de data och de analyser som presenteras. Även bibliometri är en akademisk forskningsgren med sina interna diskussioner och skiljaktigheter. Skillnader i de metoder som tillämpas gör att tolkningarna blir helt olikartade.

Detta illustreras väl av de data som presenteras i den norska forskningsstatistiken, som också den innehåller jämförelser mellan länder med avseende på citeringsfrekvenser över tid (se figur 3). I deras analys visar det sig att Sverige tappat den tätposition man hade vid 1980-talets början, men att forskningen sedan början av 1900-talet successivt stärkt sin position i relation till andra länder. Även de norska analytikerna arbetar således med citeringsanalys, men de använder lite andra metoder än de som Olle Persson utnyttjat. En skillnad är att de använder ett annat ”citeringsfönster”, vilket innebär att de för varje mätperiod endast har med artiklar från de senaste fem åren medan Persson låter alla artiklar ligga med hela perioden. Normmännen mäter således följsamheten till forskningsfronten på ett mer direkt sätt.

Figur 3. Facsimil av figur om relativa citeringsfrekvenser i Norden 1981–2000.

Källa: NIFU: Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2001.

Än viktigare är dock att normmännen har ett viktat citeringsindex som tar hänsyn till hur respektive land är fördelat på områden. Eftersom det är stora skillnader i citeringsbeteendet

mellan olika områden kan detta få betydande konsekvenser. Analyser har visat att det skett en utjämning av den svenska ämnesprofilen sedan 1987 (Glänzel 2000). I Sverige är det också bekant att såväl nya som gamla områden inom de tekniska högskolorna har ökat sin publiceringsaktivitet (se Hällsten och Sandström 2002b). Om hänsyn inte tas till detta kommer indexet att påverkas negativt utan att det fördenskull behöver betyda att de stora och viktiga områdena inom citeringsflitiga områden har minskat i genomslag.

Viktiga förklaringar till att Sverige, liksom Finland (men från andra hållet) närmar sig världsgenomsnittet är att internationellt forskningssamarbete ofelbart får sådana konsekvenser. Det kan således inte tas till intäkt för drastiska förändringar av det svenska forskningssystemet.

Årets forskningsdebatt liksom Vetenskapsrådets utveckling antyder att det numera finns beredvillighet att styra efter handlingslinjer som innebär att gamla forskningsdoktriner omtolkas. Mot bakgrund av tolkningsosäkerheterna och de bakomliggande analysernas ytlighet finns anledning att mana till försiktighet eftersom forskningssystem är känsliga mekanismer. Sedan början av 1990-talet har systemet fått utstå en lång rad reformingrepp. Om på detta följer en serie implementeringschocker kan skadan bli svår att reparera.

Penningarnas mysterium

Svårigheterna att komma till konsensus kring analysmetoder och statistiska data är också legio inom diskussionen kring forskningens finansieringsutveckling. Denna genomgång av det forskningspolitiska året skall avslutas med några reflektioner kring det som kanske varit årets mest omfattande debatt.

Runt årsskiftet 2002 pågick en hätsk debatt med bidrag såväl från professorer som från politiker. Inläggen från universiteten formade sig till en katalogaria över akuta problem, särskilt för den medicinska forskningen (SvD 23 november 2001). Svensk forskningsfinansiering var alldeles för svag, menade professor Bengt Mannervik, och ansåg att det var dags för en kris-kommission. Dessa krav ville dock Thomas Östros avföra som fullständigt orealistiska (SvD 17 december 2001). Han bad istället om sans och måtta och hävdade att det var dags att forskarna slutade beskriva "en av världens bästa forskningsnationer i eländestermer". Tidningen satte rubriken "Forskarna gnäller och gnäller". Mannervik som hade startat debatten återkom med en slutreplik den 4 januari 2002. Han var då erkännssam mot Östros för de nya signaler som han givit, men ödesfrågorna. Grundtemat var att stora pengar hade försvunnit och att staten måste ge kompensation, annars skulle mellannivån av forskare komma att lämna universiteten.

Under våren följde en formlig störtskur av rapporter och debattinlägg om universitetens ekonomi. Först ut var uppsalarektorn Bo Sundqvist som publicerade sig på DF:s debattsida (3/2002). Där presenterade han en djuplodande analys av forskningens och grundutbildningens finansiering (se även Sundqvist 2002). Många av de viktigaste frågorna fick en belysning även om sambandet mellan forskning och utbildning var det egentliga ledmotivet. Sundqvist visade att fakultetsmedlen stagnerat och att de äldre universiteten fått vidkännas en real minskning till följd av att nya arbetsuppgifter tillkommit. Upplägget var lite kontroversiellt eftersom det kunde tolkas som ett missnöje med att nya universitet och högskolor fått ökade resurser. Detta var i så fall en direkt kritik av regeringens politik och förslaget var följdriktigt att nya fakultetsmedel borde fördelas av Vetenskapsrådet i konkurrens. Kring just detta tema blev det ingen offentlig debatt.

”Mysteriet är löst”, meddelade DN:s Hans Bergström den 5 mars efter att ha varit på en presskonferens där Vetenskapsrådet presenterade preliminära data om finansieringen av forskning (Heyman & Lundberg 2002). Även denna undersökning visade dels att de statliga anslagen till forskning minskat som andel av statsbudgeten, dels att statsanslagen blev en allt mindre del av de totala intäkterna för forskning vid universitet och högskolor. Återigen var en av frågorna hur de nya forskningsstiftelserna skulle betraktas: offentliga, halvvoffentliga eller privata? Detta är en definitionsfråga av stor betydelse för forskningsstatistiken.

Samma dag intervjuades SISTER-forskare i *Dagens Forskning*. De pekade på att det minskade statliga engagemanget motsvarades av att nya forskningsstiftelser och EU tillkommit som finansiärer (Hällsten & Sandström 2002a). Den sammantagna effekten av detta var att högskolans forskningspengar ökat med ett par miljarder. Eftersom de statliga medlen legat stilla minskade deras betydelse i den takt som andra finansiärer ökade sitt engagemang i högskoleforskningen. SISTER:s analyser visade att de forskarstyrda och grundforskningsinriktade pengarna till följd av dessa förändringar minskade i relativ betydelse inom den akademiska forskningen.

Forskarna vid SISTER pekade också på anmärkningsvärda mönster i penningflödena: De nya finansiärernas pengar hade inte förbrukats mer än delvis av universiteten (DF 5/2002). ”Kan universiteten hantera forskningspengarna”, blev rubriken i DF (5 och 6/2002). Knappt en miljard av dessa medel förbrukades 1999 medan närmare 3 miljarder stod till förfogande (se DF 3/2002). Detta uppmärksammades på DN:s ledarsida (9 april) som pekade på behovet av ”strukturrationaliseringar” inom universiteten för att häva effekten av inlåsnings- och tröghe- ter.

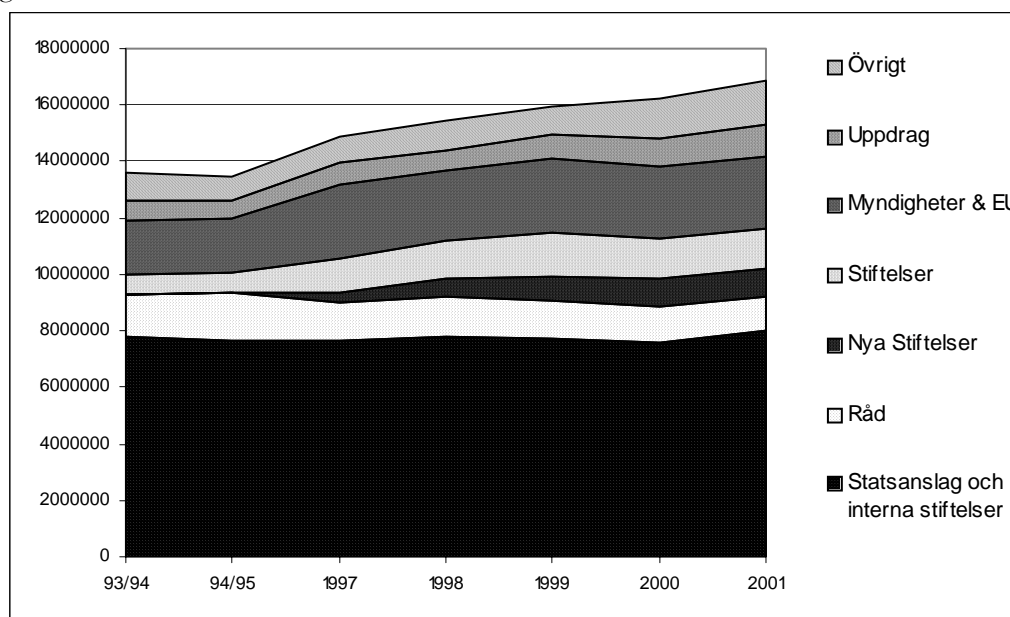
Debatten om pengarna blev snabbt detaljerad och teknisk. Ser vi närmare på den är det tydligt att tidningarna, inklusive DF, inte haft tillgång till expertis och att de därför inte självständigt kunnat arbeta med frågeställningarna. Det visade sig vara ett forskningsproblem i sig hur data skulle tolkas och vilka indexmetoder som var lämpliga. SISTER-forskarna bidrog med ett prisindex baserat på nationalräkenskaperna, ett s.k. implicitprisindex, som även Vetenskapsrådets analytiker började använda. Denna enighet lade en grund för fortsatta undersökningar, men att enas om hur andra kostnadsförändringar skulle tolkas och beräknas visade sig vara betydligt svårare. I löpande priser har det skett en ökning av resurserna för forskning och forskarutbildning med fem miljarder under sexårsperioden 1995–2001. Samtidigt har det skett en hel rad kostnadsdrivande förändringar (lokaler, doktorandtjänster, tjänstereformen, grundutbildningens expansion, avtalsförsäkringar m.m.). SCB samlar in statistik, men för att bli användbar måste den brukas kritiskt, analyseras, justeras och tolkas, vilket fordrar långsiktiga studier (se vidare Hällsten & Sandström 2002a,b).

Synen på forskningens finansiering beror i stor utsträckning på var man står i systemet. Redan universitetspåslagen har gjort det svårare för enskilda projekt om vi ser saken ur forskningsledarnas och forskarnas synvinkel. På den nivån sker en stadig försämring av de ekonomiska villkoren. I det sammanhanget är det också nödvändigt att komma ihåg att statistiken beskriver situationen som den såg ut för två år sedan. Det gör att den i stort sett är inaktuell för den pågående debatten, som vanligtvis behandlar dagsläget eller t.o.m. framtiden. En forskningsledare lever inte på de pengar som stod till förfogande för två år sedan utan reagerar på hur han tror att situationen kommer att se ut på ett eller två års sikt.

Strukturförändringarna inom forskningssektorn – omvandlingen av sektorsorganen och det ökade forskarstyret – har givit forskarna bättre möjligheter att få pengar för att pröva egna idéer. Samtidigt har det nya systemet medfört en påtagligt försämrad överskådlighet och planerbarhet ur forskarens synvinkel. Det är betydligt svårare att fånga upp signaler om nya forskningsbehov eller att stimulera finansörer att starta program inom speciella områden. Den flexibilitet som tidigare fanns har på gott och ont gått förlorad.

På basis av detta inser vi att den svenska forskningsdebatten delvis grundar sig på upplevelser som inte refererar till ekonomiska data. Av figurerna 4 och 5 framgår hur den svenska forskningsfinansieringen faktiskt har utvecklats. I figurerna presenteras nyligen gjorda uppdateringar av den statistik som togs fram under 2002. Dataserierna har kompletterats och sträcker sig fram till år 2001. Hur man än räknar har det tillkommit ett antal miljarder under slutet av 1990-talet och under det senaste året har även statsanslagen ökat något också i reala termer. Det senaste året, 2001, har en halv miljard tillkommit, av vilken statsanslagen står för 150 Mkr. Den allmänna volymökningen gör att ungefär 54 procent av medlen kommer från externa bidrags- och uppdragsgivare. Medan statsanslagen ökat med fyra procent har den totala volymen ökat med närmare trettio procent sedan 1995.

Figur 4. Intäkter för forskning och forskarutbildning vid universitet och högskolor i Sverige 1993/94–2001. Absoluta tal.

Källa: SISTERS bearbetningar av Högskoleverkets NU-databas. (Jfr Hällsten & Sandström 2002, a, b). Indexberäknat på basis av implicitpriser för universitetsforskning m.m. Prognosvärden för 2001 (basår=1994).

Forskarpumpen

I debatten framhålls ofta att mer statliga pengar behövs för att rädda den forskning som inte själv förmår dra in externa medel. Problemet är att ingen kan säga hur stora resurser som staten bör avsätta för detta. Det är ett av problemen med de ekonomiska teorier som ligger bakom argumenten att grundforskning är en offentlig och inte privat skyldighet. Det är lätt att visa att företagen har en tendens att underinvestera i grundläggande kunskapsutveckling eftersom detta dels är ett högriskprojekt i sig, dels att det finns stor risk att den kunskap som eventuellt produceras sprids vidare till företag som kanske inte är med och betalar. Rimligt är där-

för att staten tar detta ansvar, men av detta följer inga precisa föreställningar om vilken omfattning denna uppgift bör ha.

Det finns också andra volymproblem i den aktuella forskningspolitiken. Analytikern Olle Edqvist (2002) har formulerat en kritik som skulle kunna kallas sektors- eller forskarpumpen. Kort kan den beskrivas så här: Forskarna reagerar på ett forskningsbehov och formulerar ansökningar och skriver program för avnämning. Snart efter att den etablerats börjar den akademiseras för att stabilisera kunskapsbildningen och detta leder samtidigt till att nyttan minskar och att användbarheten försvinner för dem som initierade forskningen. Forskarna menar dock att verksamheten behövs och måste fortsätta, gärna expandera. Samtidigt finns kunskapsbehovet kvar hos avnämarna och de tvingas att organisera ny kunskapsproduktion. Och så vidare. Temat ”forskningen får aldrig nog” berördes av Sverker Sörlin i en recension av Daniel Greenbergs *Science, Money, and Politics* (DN 3 augusti), bland annat med orden ”när forskningssystemet växer, växer också antalet som inte får anslag och därmed de klagandes skaror”.

Detta kritiska perspektiv har få företrädare i den svenska debatten. Professor Sven Britton är den kanske enda rösten av det slaget som brukar höras på DN-debatt: ”Hälften av Stockholms sjukhussängplatser har dragits in den sista tjugo åren. Under samma tid har antalet biomedicinska forskare långt mer än fördubblats.” (...) ”Tre gånger fler anslag beviljas här än på motsvarande institution i USA.” (...) ”En förödande tendens är att så snart man spårat en ung lovande forskare så utnämns han (oftast) till elitforskare och får ett jätteanslag.” (11 januari 2003). Läkaren Christer Enkvist gav röst åt samma idé i *Dagens Medicin* (20 augusti): ”Vilket övergripande samhällsintresse finns det i att läkemedelsindustrin betalar forskare och läkare hundratals miljoner för att gå deras ärenden?”.

Sörlin efterlyste de goda argumenten för ett ökat statligt engagemang i forskningen. I den pågående forskningspolitiska debatten saknas dessa argument. Den traditionella europeiska doktrinen om staten som grundforskningens garant har i Sverige förmodligen ytterligare cementerats av den statsvänliga socialdemokratins filosofi som utvecklades under 1950-talet (jfr Sandström 1998).

I debatten har annars endast framförts rent kvantitativa argument som bygger på trenderna för olika kategorier av forskningsmedel. I allmänna termer kan det vara av intresse, särskilt i jämförelse med andra länder, men exakt varför staten skall kompensera ökade externa medel med ökad basfinansiering är inte riktigt klargjort. Om forskarsamhället i gemen dessutom anser att verksamheten överhuvudtaget inte får blandas med kommersiella intressen är det en signal som rimligen gör att det sociala kontraktet mellan staten och forskningen bör omförhandlas. Då kanske staten bör ange en mer bestämd nivå till vilken man vill tillåta externt driven forskning att expandera inom universiteten.

Tack

Tack till Anette Norberg, Björn Brandt och Thorsten Nybom.

Referenser

- Benner, Mats (2002) ”Ställningskrig: Reflektioner kring debatten 2001”, Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik, (red.) U. Sandström. Nya Doxa SISTER Skrifter 5.
- Edqvist, Olle (2002) ”Den svenska forskningspolitikens tre världar”, Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik, (red.) U. Sandström. Nya Doxa SISTER Skrifter 5.
- EU (2000) ”Mot ett europeiskt område för forskningsverksamheter” KOM(2000)6, 18.1.2000.
- EU (2002) ”Mer forskning för Europa mot 3 % av BNP” KOM(2002)499 (11.9.2002).
- Glänzel, Wolfgang (2000) ”Science in Scandinavia: A bibliometric approach”, *Scientometrics* vol. 48, 121-150.
- Heyman, Ulf och Lundberg, Elisabeth (2002) Finansiering av svensk grundforskning. Vetenskapsrådets skriftserie Rapport 2002:4.
- Hällsten, Martin och Sandström, Ulf (2002a) ”Högskoleforskningens nya miljarder”, Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik, (red.) U. Sandström. Nya Doxa SISTER Skrifter 5.
- Hällsten, Martin och Sandström, Ulf (2002b) Det förändrade forskningslandskapet. Stockholms läns landstings/Region- och trafikplanekontorets rapportserie, promemoria nr 8. (www.nosa.se/forskningspolitik)
- Jacobsson, Staffan (2002) ”Universities and industrial transformation -An interpretative and selective literature study with special emphasis on Sweden”, SPRU Electronic Working Paper Series, No 81, University of Sussex, published in *Science and Public Policy*, October 2002, pp 345-365.
- Kim, Lillemor (2002) Lika olika: En jämförande studie av högre utbildning och forskning i de nordiska länderna. Högskoleverkets rapportserie 2002:40R.
- Landberg, Hans, Edqvist, Olle och Svedin Uno (1995) Riksdagen, regeringen och forskningen. SOU 1995:121.
- Langfeldt, Liv (2002) Decision-making in expert panels evaluating research. Constraints, processes and bias. NIFU Rapport 6/2002.
- Laredo, Philippe, Sandström, Ulf et al (1999) Changing Structure, Organisation and Nature of Public Sector Research: A Test on Human Genetics Research in Europe. Report published by Armines/CSI, Paris.
- NIFU: Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer 2001.
- Nybom, Thorsten (2003) ”The von Humboldt Legacy and the Contemporary European University”, in Erik De Corte (ed.), *Excellence in Higher Education*. Portland Press, London.
- Persson, Olle (2002) ”Svensk forskning på publiceringsmarknaden”, Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik, (red.) U. Sandström. Nya Doxa SISTER Skrifter 5.
- Sandström, Ulf (1997) Forskningsstyrning och anslagspolitik. Studier i handläggning av forskning. BVN:s skriftserie 1997. Byggeforskningsrådet. (www.nosa.se/forskningspolitik)
- Sandström, Ulf (1998) Framåtskridandets nyckel – om framväxten av svensk teknik- och forskningspolitik på 1960-talet. Research Landscape Group Electronic Report 1998 (www.nosa.se/forskningspolitik)
- Sandström, Ulf (2000) ”Forskningspolitikens blinda fläck” in Universitetets värden. Bidrag till den forskningspolitiska debatten, (red.) M. Fridlund & U. Sandström. SNS, 2000.
- Sandström, Ulf (2002) ”Forskningsdebattens långa vågor”, Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik, (red.) U. Sandström. Nya Doxa SISTER Skrifter 5..
- Sandström, Ulf (2003) Forskningsfinansiering genom regional samverkan: Studier i de nya universitetens och högskolornas ekonomi. SISTER Arbetsrapport 22.

- Sandström, Ulf och Tisell, Agneta (1998) Network Entrepreneurs as Troublemakers – The Case of Electrically Conducting Polymers in Sweden. Research Landscape Group Electronic Report 1998. (www.nosa.se/forskningspolitik)
- Senker, Jacky (1991) "Evaluating the Funding of Strategic Science: Some Lessons from British Experience", *Research Policy* 20, 29-43.
- Sundqvist, Bo (2002) Högre utbildning och forskning under det senaste decenniet – en statistisk översikt. Uppsala universitet.
- Zucker, L.G., Darby, M.R. & Armstrong, J. (1998) "Geographically Localized Knowledge: Spillovers or Markets?" *Economic Inquiry*, vol XXXVI, 65-86.
- Zucker, L.G. & Darby, M.R. (1995) "Virtuous Circles of Productivity: Star Bioscientists and the Institutional Transformation of Industry, NBER Working Paper No. w5342.